

ՄԵՂՔԻ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ

ԱՐԱ ԳԱԲՈՒՅՑԱՆ

Հոդվածում քննարկվում են մեղքի հասկացության հետ կապված հարցեր: Հեղինակը համոզում է այն եզրակացության, որ ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքը կիրառելու համար առավել նպատակահարմար է մեղքի նորմատիվիստական հայեցակարգը, ըստ որի՝ մեղքն առկա է այն դեպքում, երբ անձը գիտակցում է իր արարքի հակաիրավականությունը կամ եթե չի գիտակցում, ապա կարող էր գիտակցել: Նման մոտեցում է առկա ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում, ինչը լիովին համապատասխանում է զարգացած երկրների քրեական օրենսդրությունների ժամանակակից պահանջներին:

Բանալի բառեր – *մեղք, դիտավորություն, անզգուշություն, հակաիրավականություն, հանրային վտանգավորություն, հանցագործության սուբյեկտիվ կողմ, արարքի փաստական հանգամանքներ*

Մեղքի ինստիտուտը քրեական իրավունքի առանցքային հիմնախնդիրներից է: Ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքի վրա են հիմնված բոլոր երկրների քրեական օրենսդրությունները: Հակաիրավական արարք կատարած անձին կարելի է պատասխանատվության ենթարկել միայն այն դեպքում, երբ այդ արարքի համար նրան կարելի է պարսավել: Արարքի պարսավելիության գլխավոր պայմանը դրանում մեղքի առկայությունն է:

Քրեական իրավունքի տեսության մեջ մեղքի վերաբերյալ ձևավորվել է երեք հիմնական հայեցակարգ՝ 1) վտանգավոր վիճակ, 2) նորմատիվիստական կամ արժեքաբանական և 3) հոգեբանական:

ՀՀ նախորդ քրեական օրենսդրությունը հիմնված էր հոգեբանական հայեցակարգի վրա, որի առանցքային դրույթը այն էր, որ մեղքը անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր արարքի և դրա վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ և դրսևորվում է դիտավորության կամ անզգուշության ձևերով¹: Մակայն հոգեբանական հայեցակարգը հաճախ թույլ չի տալիս ապահովել արդարությունը և հաշվի առնել կրիմինալոգիական իրողությունները: Մասնավորապես, հոգեբանական հայեցակարգի շրջանակներում դիտավորությունն առկա է այն դեպքում, երբ անձը գիտակցում է իր արարքի փաստական հանգամանքները և դրանց սոցիալական նշանակությունը²:

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք, Եր., 2012, էջ 189:

² Տե՛ս С. В. Скляров. Вина и мотивы преступного поведения, СПб., 2004, էջ 24-25:

Ակնհայտ է, որ դիտավորության օրենսդրական բնորոշումը թույլ չի տալիս լիովին հիմնավորել քրեական պատասխանատվությունը աֆեկտի, ծանր հարբածության վիճակում կատարված հանցագործությունների համար: Բացի այդ, հոգեբանական տեսությունն այն ձևով, որ առկա էր նախորդ քրեական օրենսգրքում, հարիր չէ իրավական պետության սկզբունքներին: Նախկին քրեական օրենսգիրքը հիմնված էր մեղքի այն տեսական հայեցակարգի վրա, ըստ որի՝ մեղքը դրսևորվում է դիտավորության կամ անզգուշության ձևերով: Այս հայեցակարգի շրջանակներում դիտավորության բովանդակության տարր է համարվում հանրորեն վտանգավոր արարք կատարած անձի կողմից իր արարքի հանրային վտանգավորության գիտակցումը, իսկ անզգուշության դեպքում արարքի նկատմամբ հոգեբանական վերաբերմունքը օրենսդրական ամրագրում չունի:

Հարցը քննարկվել է իրավաբանական գրականության մեջ: Ընդ որում, հանցավոր ինքնավստահության կապակցությամբ առկա է երկու իրարամերժ մոտեցում: Քրեագետների մի մասը գտնում է, որ հանցավոր ինքնավստահությամբ արարք կատարած անձը գիտակցում է իր արարքի հանրային վտանգավորությունը, քանի որ նախատեսում է հանրորեն վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը³, իսկ մյուս մասը գտնում է, որ անձը չի գիտակցում իր արարքի հանրային վտանգավորությունը, քանի որ հույս է ունենում, որ հետևվանքները կկանխվեն⁴: Ձևավորվել է նաև մի երրորդ կարծիք, համաձայն որի՝ հանցավոր ինքնավստահության դեպքում անձը գիտակցում է իր արարքի ոչ թե կոնկրետ, այլ վերացական հանրային վտանգավորությունը, այսինքն՝ որ իր արարքին նման արարքները ընդհանրապես հանրորեն վտանգավոր են, սակայն կոնկրետ իր արարքը վտանգավոր չէ, որովհետև հանրորեն վտանգավոր հետևանքները կանխվելու են: Ինչ վերաբերում է հանցավոր անփութությանը, ապա խնդիրն այս դեպքում մի փոքր այլ է: Մի խումբ քրեագետներ կարծում են, որ քրեական պատասխանատվություն կարելի է նախատեսել հանցավոր անփութության միայն այն դեպքերի համար, երբ անձը գիտակցում է իր արարքի հանրային վտանգավորությունը⁵ (օրինակ՝ անձը գիտի, որ իր վարած մեքենան անսարք է, սակայն այդ հանգամանքը հաշվի չառնելով՝ շահագործում է այն և վրաերթ կատարում): Հակառակ դեպքում քրեական պատասխանատվություն նախատեսելը հակասում է ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքին (օրինակ՝ անձը չգիտի իր մեքենայի անսարքության մասին և վարում է այն, ինչի հետևանքով վրաերթ է տեղի ունենում): Փաստորեն մեղքի քննարկվող հայեցակար-

³ St' u Курс Советского уголовного права, т. 1, Ленинград, 1968, էջ 423:

⁴ St' u **Тихонов К. Ф.** К вопросу о разграничения форм виновности в советском уголовном праве // Правоведение, № 3, 1963, էջ 87:

⁵ St' u **Антоян Ю. М.** Проблемы неосторожной преступности // Вести Воронежского института МВД России, № 1, 2011, էջ 4-9:

գի պայմաններում հստակ չի երևում, թե վերջապես ինչ է մեղքը, որն է այն հիմքը, որն ընդհանուր է դիտավորության և անզգուշության համար, և որը թույլ է տալիս միավորել այս հասկացությունները որպես մեղքի ձևեր:

Քննարկենք նաև դիտավորության բովանդակության հարցը: Ինչպես արդեն նշել ենք, դիտավորության բովանդակության տարր է համարվում արարքի հանրային վտանգավորության գիտակցումը: Սակայն պետք է նշել, որ քրեական օրենքով նախատեսված արարքը կատարող անձի կողմից իրականում արարքի հանրային վտանգավորությունը գիտակցելը ոչ միշտ է առկա: Օրինակ՝ դժվար թե կարեկցանքի շարժառիթով հանցանք կատարող անձը գիտակցում է իր արարքի հանրային վտանգավորությունը: Դեռ ավելին, որոշ դեպքերում անձը կարող է կարծել, որ հանրորեն օգտակար արարք է կատարում: Օրինակ՝ ծանր վիճակում հայտնված, գոյատևման միջոցներից զրկված իր ընկերոջը օգնելու համար անձը, որը ևս նյութապես ծանր պայմաններում է, գողություն է կատարում: Բացի այդ, ոչ մի երաշխիք չկա, որ քրեական օրենսդրությամբ որպես հանցագործություն չեն նախատեսվի այնպիսի արարքներ, որոնց քրեականացումը պայմանավորված է քաղաքական, գաղափարախոսական նկատառումներով: Այդպիսի արարքի օրինակ կարող է լինել, ասենք, սպեկուլյացիան (ապրանք գնելը և վերավաճառելը՝ շահ ստանալու նպատակով), որը նախկինում հանցանք էր համարվում: Այս հանցանքը կատարած անձանց շրջանում նախկինում մեր անցկացրած հարցումները ցույց էին տվել, որ նրանցից և ոչ մեկը չէր գիտակցում իր արարքի հանրային վտանգավորությունը, դեռ ավելին՝ նրանցից շատերը նշում էին, որ իրենք հանրորեն օգտակար արարք են կատարում, քանի որ մարդկանց ապահովում են կենսականորեն անհրաժեշտ այնպիսի ապրանքներով, որոնք դժվար կամ անհնար է հայթայթել: Միևնույն ժամանակ այս անձինք գիտեին, որ իրենց կատարած արարքը արգելված է քրեական օրենսգրքով, այսինքն՝ գիտակցում էին իրենց արարքի հակաիրավականությունը:

Ինչպես արդեն նշել ենք, դիտավորության օրենսդրական բնորոշումը թույլ չէր տալիս հիմնավորել պատասխանատվությունը աֆեկտի կամ ծանր հարբածության վիճակում հանցանքը կատարելու դեպքերում: Նշված իրավիճակներում նույնպես հնարավոր են դեպքեր, երբ անձը չի գիտակցում իր արարքի հանրային վտանգավորությունը: Հարց է առաջանում, թե այդ դեպքում մեղքի որ ձևով կատարված հանցագործության համար է անձը ենթակա քրեական պատասխանատվության:

Վերոգրյալը հաշվի առնելով՝ ՀՀ քրեական նոր օրենսգիրքը ընդունել է մեղքի նորմատիվիստական կամ արժեքաբանական հայեցակարգը, որի վրա ներկայումս հիմնված են աշխարհի բոլոր իրավական, ժողովրդավարական պետությունների քրեական օրենսդրությունները: Ըստ այս հայեցակարգի՝ մեղքը արարքի և այն կատարողի պարսավե-

լիությունն է: Մեղքը առկա է այն դեպքում, երբ կատարած արարքի համար անձին կարելի է պարսավել: Իսկ դա հնարավոր է այն դեպքում, երբ անձը գիտակցում է իր արարքի հակաիրավականությունը կամ թեև չի գիտակցում, սակայն կարող էր գիտակցել: Նման մոտեցումը խիստ համահունչ է նաև քրիստոնեական մոտեցմանը, որն արտացոլված է հռոմեացիներին հղված Պողոս առաքյալի թղթում⁶:

Եվ իրոք, երբ կարելի է անձին մեղադրել, պարսավել նրա կողմից կատարված և օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառած արարքի համար: Իհարկե նախ այն դեպքում, երբ նա գիտակցում է իր արարքի արգելված լինելը և, չնայած դրան, արհամարհելով արգելքը, խախտում է այն, երկրորդ՝ այն դեպքում, երբ թեև չի գիտակցում իր արարքի հակաիրավականությունը, սակայն կարող էր գիտակցել դա: Ըստ էության, այս դեպքում նույնպես առկա է արհամարհական, ժխտողական վերաբերմունք օրենքի և իրավակարգի նկատմամբ: Հասարակության մեջ ապրող մարդը պարտավոր է գոնե ընդհանուր պատկերացում ունենալ այդ հասարակության մեջ առկա իրավակարգի և օրենքների մասին: Ընդ որում, շատ կարևոր է նաև, որ նա հնարավորություն ունենա գիտակցելու իր արարքի հակաիրավականությունը: Արարքի պարսավելիությունը այս դեպքում դրսևորվում է հենց նրանում, որ մարդը, հնարավորություն ունենալով գիտակցելու իր արարքի հակաիրավական բնույթը, իմանալու տվյալ հասարակությունում առկա իրավական արգելքները, ջանք չի գործադրում դա անելու: Իսկ եթե մարդը անհաղթահարելի խոչընդոտների հետևանքով չի կարողացել գիտակցել իր արարքի հակաիրավականությունը, ապա մեղքը բացակայում է: Նման դեպքերում անձին պարսավելն անհնար է: Ուստի մեղքի քննարկվող հայեցակարգի շրջանակներում «օրենքը չիմանալը չի ազատում պատասխանատվությունից» սկզբունքը դադարում է անձեռնմխելի սկզբունք լինելուց. այն գործում է միայն այն դեպքում, երբ անձը, որը չգիտեր օրենքը, հնարավորություն ուներ և կարող էր իմանալ դա: Մա բոլոր իրավական և ժողովրդավարական պետությունների որդեգրած մոտեցումն է:

Մեղքի այս հայեցակարգը թույլ է տալիս նաև հիմնավորել քրեական պատասխանատվությունը այն դեպքերում, երբ անձը չի գիտակցում ո՛չ իր արարքի հակաիրավականությունը, ո՛չ էլ հանրային վտանգավորությունը, սակայն կարող էր գիտակցել: Օրինակ՝ մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ՀՀ-ում կան անձինք, որոնք չգիտեն, որ կաշառք տալու համար քրեական պատասխանատվություն է նախատեսված: Այս անձինք չեն գիտակցում նաև իրենց արարքի հանրային վտանգավորությունը, հատկապես երբ կաշառքը տրվում է օրինական որևէ արարքի համար: Մեղքի և դիտավորության՝ նախկին քրեա-

⁶ Տե՛ս Աստուածաշունչ Մատեան, Հին և Նոր Կտակարանների Եբրայական և Յունական բնագրերից թարգմանուած, Թեհրան, 1986, էջ 1275-1294:

կան օրենսգրքում, առկա բնորոշումները իրականում թույլ չէին տալու նման դեպքերում անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկել: Մինչդեռ մեղքի այն հայեցակարգը, որն առկա է նոր քրեական օրենսգրքում վերացնում է այս բացը: Տվյալ դեպքում կարող ենք ասել, որ թեև անձը չի գիտակցել իր արարքի հակաիրավականությունը, սակայն կարող էր գիտակցել դա: Ոչ մի խոչընդոտ տվյալ պարագայում չկա, որ անձը իմանար կաշառք տալն արգելված լինելու մասին, ուստի նրա մեղքն առկա է: Առկա է նաև դիտավորությունը, քանի որ տվյալ դեպքում կաշառք տվողը գիտակցում է իր արարքի այն փաստական հանգամանքները, որոնք կաշառք տալու հանցակազմի հատկանիշ են:

Մեղքի նշված հայեցակարգը թույլ է տալիս հիմնավորել քրեական պատասխանատվությունը նաև ծանր հարբածության մեջ գտնվող անձի կողմից հանցանք կատարելու դեպքում, քանի որ եթե անձը ինքն է իրեն հասցնում այդ վիճակին, ապա կարող ենք հավաստել, որ նա հնարավորություն ուներ և կարող էր գիտակցել իր ապագա արարքի հակաիրավականությունը: Այլ հարց է, որ եթե տվյալ անձը չի գիտակցել իր արարքի՝ հանցակազմի հատկանիշ համարվող փաստական հանգամանքները, ապա նա պատասխանատվության կենթարկվի անզուգուշությամբ հանցանք կատարելու համար:

Այսպիսով՝ մեղքի բովանդակությունն են կազմում արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելը կամ դա գիտակցելու կարողությունը, հնարավորությունը: Սրա հետ կապված՝ անհրաժեշտ է քննարկել նաև այն հարցը, թե ինչ պետք է հասկանալ արարքի հակաիրավականությունը գիտակցել ասելով: Խոսքն այս դեպքում ոչ թե այն մասին է, որ անձը պետք է գիտակցի, թե իր արարքը կոնկրետ որ օրենքով կամ նորմով է արգելված, այլ ընդհանուր պատկերացում ունենա այն մասին, որ արարքն արգելված է օրենքով, կամ հնարավոր է, որ արգելված է, որովհետև պարսավելի արարք է: Ուստի իրավակիրառողը պարտավոր չէ ապացուցել, որ անձը գիտակցել է իր արարքի հակաիրավականությունը կամ կարող էր գիտակցել դա: Մեղքի քննարկվող հայեցակարգը հիմնվում է այն կանխադրույթի վրա, որ հասարակությունում ապրող մարդը պետք է գիտակցի իր արարքի հակաիրավականությունը, գիտակցում է դա կամ եթե չի գիտակցում, ապա կարող էր գիտակցել: Ուստի մեղքի բացակայության հարցը կարող է բարձրացվել միայն այն դեպքերում, երբ անձը ծանրակշիռ փաստարկներ է ներկայացնում, որոնք ապացուցում են, որ ինքը չի գիտակցել և չէր կարող գիտակցել իր արարքի հակաիրավականությունը:

Քանի որ մեղքի բովանդակությունն է կազմում արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելը կամ դա գիտակցելու կարողությունը, ապա մեղքի առկայության կարևոր պայմաններից են մեղսունակությունը, ինչպես նաև *արարքում* դիտավորության կամ անզուգուշության առկայությունը:

Ինչ վերաբերում է դիտավորությանը և անզգուշությանը, ապա դրանք մեղքի քննարկվող հայեցակարգում խիստ պայմանականորեն կարող են համարվել մեղքի ձևեր: Բանն այն է, որ մեղքը քննարկվող հայեցակարգում հանցագործության ինքնուրույն տարր է և ոչ թե հանցագործության սուբյեկտիվ կողմի հատկանիշ: Այդ պատճառով դիտավորությունն ու անզգուշությունը ավելի շուտ հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի հատկանիշներն են: Այլ հարց է, որ մեղքի առկայությունը կամ բացակայությունը սերտորեն կապված է դիտավորության կամ անզգուշության հետ, քանի որ արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու կամ դա գիտակցելու կարողության հարցը հնարավոր է բացահայտել այս երկու հասկացությունների միջոցով (դիտավորությունը և անզգուշությունը կապված են արարքի փաստական հանգամանքները գիտակցելու կամ դրանք գիտակցելու հնարավորության հետ, ինչն իր հերթին թույլ է տալիս եզրակացություն անել անձի կողմից իր արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու կամ դրա կարողության մասին):

Կարելի է հավաստել, որ քրեական նոր օրենսգրքում մեղքի ինստիտուտի կարգավորումը լիովին համապատասխանում է զարգացած երկրների քրեական օրենսդրությունների ժամանակակից պահանջներին:

АРА ГАБУЗЯН – К вопросу о понятии вины. – В статье обсуждаются вопросы, связанные с виной. Автор приходит к выводу, что для применения принципа виновной ответственности более целесообразна нормативисткая концепция вины, согласно которой вина присутствует тогда, когда лицо осознает противоправность своего деяния или не осознает, но должно было осознавать. Такой подход закреплен в новом УК РА, что вполне соответствует современным требованиям уголовного законодательства развитых стран.

Ключевые слова: вина, умысел, неосторожность, противоправность, общественная опасность, субъективная сторона преступления, фактические обстоятельства деяния

ARA GABUZYAN – Some Issues on the Concept of Guilt. – Issues relating to the concept of guilt are discussed in the presented article. Based on the analysis of different concepts of guilt, the author comes to the conclusion that the normative concept of guilt should be used to realize the guilt principle. According to the mentioned concept, guilt exists when a person realizes the illegality of his/her action or, if he/she does not – he/she could have realized it. Such an approach is reflected in the new RA Criminal Code, and it fully complies with the requirements of the developed countries' criminal legislations.

Key words: guilt, intent, negligence, illegality, public danger, subjective side of the crime, factual circumstances of the action